

UDK 255 (450.341=163.42) "14/15"

314 (450.341=163.42) "14/15"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 30. kolovoza 2008.

Prihvaćeno za tisak: 15. travnja 2009.

Hrvatski iseljenici i mletačka *Scuola grande S. Marco*

Lovorka Čoralić

Hrvatski institut za povijest

Opatička 10

10000 Zagreb

Republika Hrvatska

e-mail: lovorka@isp.hr

U radu se, na osnovi izvorne građe iz Državnog arhiva u Mlecima (oporučni spisi, knjiga godišnjih troškova bratovštine S. Marco), govori o različitim oblicima povezanosti i komunikacije hrvatskih iseljenika u Mlecima s bratovštinom S. Marco, u prošlim stoljećima jednom od najpoznatijih i najuglednijih bratimskih udruga u gradu na lagunama. U završnom dijelu rada sadržan je i osvrt na hrvatske likovne umjetnike i njihov prinos uređenju sjedišta bratovštine S. Marco (Ivan Duknović, prijelaz iz XV. u XVI. stoljeće).

Ključne riječi: crkvena povijest, rani novi vijek, Mleci, hrvatsko iseljeničtvo, bratovštine, bratovština S. Marco

Uvod: opće napomene o bratovštini S. Marco

Scuola grande San Marco (nazivana još i *Scuola dei battuti*) ubraja se, kao što i ime govori, u jednu od šest mletačkih Velikih bratovština (uz bratovštine S. Teodoro, S. Giovanni Evangelista, Madonna della Carità, S. Rocco i S. Maria della Misericordia, kojima su u XVIII. stoljeću pridodane i bratovštine Madonna del Carmelo i Beata Vergine del Rosario). Smještena je u predjelu Castello (župa S. Maria Formosa). U neposrednom je susjedstvu predjela Cannaregio, a s dvije strane zdanje bratovštine obrubljuju duge i uske nasute obale - *Fondamente Nuove* i *Fondamenta dei Mendicanti*. Bratovština, posvećena glavnom zaštitniku Mletaka i Mletačke Republike, utemeljena je 1260. godine i tijekom svoje višestoljetne povijesti (ukinuta je u doba francuske uprave početkom XIX. stoljeća, a njezino je sjedište prenamijenjeno u državnu bolnicu - *Ospedale Civile*) bila je jedna od najvažnijih i prema gospodarskim mogućnostima jedna od najjačih bratovština u gradu na lagunama. Nakon požara 1485. godine, kad je gotovo do temelja uništena, bratov-

ština je potkraj XV. i početkom XVI. stoljeća obnovljena u renesansnom stilu, a pri obnovi i izgradnji uporabljen je u Mlecima često rabljen istarski kamen (*pietra istriana*). Graditelji kojima se pripisuje najveći dio rješenja fasade i unutrašnjosti zgrade bili su glasoviti predstavnici renesansne umjetnosti u Mlecima: Pietro Lombardo i sinovi (Tullio i Antonio), Marco Codussi i Giovanni Antonio Buora. Osim doprinosa vodećih talijanskih graditelja na izradbi fasade i unutrašnjosti, sjedište bratovštine bilo je (tijekom XVI. stoljeća) urešeno slikarskim djelima istaknutih majstora iz Mletaka i drugih talijanskih gradova (Vettor Scienza da Feltre, Lorenzo di Vincenzo da Trento, Jacopo i Domenico Tintoretto, Gentile i Giovanni Bellini i drugi). Unutrašnjost je preuređena u XIX. stoljeću i tada je velik dio slikarskih remek-djela nestao.¹

Bratovština S. Marco nalazi se na prostranom *Campo SS. Giovanni e Paolo*. Taj je prostor stoljećima bio prevažno mjesto mletačkih državnih, crkvenih i društvenih događanja (posjeti duždeva i uglednika, procesije, crkvene i državne svečanosti), a zbog brojnosti ondje podignutih umjetničkih spomenika naziva se katkada i Panteonom *delle memorie veneziane*. Ispred dominikanske crkve dominira glasoviti spomenik kondotjera Bartolomea Colleonijskog iz Bergama, kapetana u mletačkoj službi u XV. stoljeću. Spomenik u njegovu čast (a na osnovi Colleonijske oporučne želje) podigao je Andrea Verrocchio, i to se djelo drži jednim od umjetnički najvrsnijih talijanskih konjaničkih spomenika. Crkva Reda propovjednika SS. Giovanni e Paolo tipično je gotičko graditeljsko zdanje (slično kao i mletačka franjevačka bazilika S. Maria Gloriosa dei Frari), a podizana je od sredine XIII. stoljeća do oko 1430. godine. U crkvi je pokopano 25 mletačkih duždeva ("grobница duždeva"), a u brojnim kapelama nalaze se i posljednja počivališta brojnih drugih najviših mletačkih državnih dužnosnika i vojskovođa. Dominikanska bazilika osobito je važna i za Hrvate – ondje je svoje posljednje počivalište pronašao naš naslavniji komediograf Marin Držić (1508.-1567.).²

Scuola grande S. Marco ubrajala se, po svome vjerskom, društvenom i kulturnom značenju, među vodeće mletačke bratimske udruge. Svojim ugledom, bogatstvom i raskoši i danas, iako funkcijom i djelovanjem odavno prenamijenjena,

¹ O bratovštini S. Marco postoji opsežna literatura. Vidi, primjerice: Pietro PAOLETTI, *La Scuola Grande di San Marco*, Venezia, 1929.; Ugo STEFANUTTI, *La Scuola Grande di S. Marco*, Venezia, 1960.; p. Angelo M. CACCIN, *Die Basilika St. Johannes und Paul in Venedig*, Venezia, 1964. (6. izdanje), 22.-27.; Giulio LORENZETTI, *Venezia e il suo estuario*, Trieste, 1974., 336.-338.; Lionello PUPPI – Loredana OLIVATO, *Mauro Codussi e l'architettura veneziana del primo Rinascimento*, Milano, 1977.; Ruggiero MASCHIO, "Le Scuole Grandi a Venezia", *Storia della cultura Veneta*, sv. 3./III., Vicenza, 1981., 193.-206.; Braian PULLAN, *La politica sociale della Repubblica di Venezia 1500-1620*, sv. I. (Le Scuole Grandi, l'assistenza e le leggi sui poveri), Roma, 1982.; Giuseppe TASSINI, *Curiosità veneziane, ovvero origini delle denominazioni stradali*, Venezia, 1990. (pretisak izdanja iz 1863.), 380.; Guido ZUCCONI, *Venezia: Guida all'architettura*, Verona, 2001., 53.

² O hrvatskim vezama s dominikanskom bazilikom SS. Giovanni e Paolo vidi: Lovorka ČORALIĆ, "Hrvatski iseljenici i mletački dominikanski samostan i crkva SS. Giovanni e Paolo (S. Zanipolo)", *Croatica Christiana periodica*, god. XXXI., br. 60., Zagreb, 2007., 35.-58.

zorno posvjedočuje višestoljetno prevažno mjesto u crkvenom i društvenom životu Mletaka i Mletačke Republike te je stoga i neizostavna sastavnica u cjelovitom istraživanju povijesti hrvatske zajednice u gradu na lagunama. Središnja tema ovoga rada stoga je upravljena na istraživanja oblika odnosa i komunikacije hrvatskih iseljenika u Mlecima s bratovštinom S. Marco. Rad se ponajprije zasniva na pretraživanju izvornih, neobjavljenih arhivskih dokumenata iz mletačkoga Državnog arhiva (Archivio di Stato di Venezia, dalje: ASV). To su oporučni spisi (Notarile testamenti, dalje: NT) i podatci iz knjige godišnjih troškova bratovštine S. Marco. Tragom oporuka naših iseljenika u Mlecima, poglavito podataka koji se izravno odnose na bratovštinu S. Marco, ovdje ću obraditi opću (zavičajnu, društvenu, profesionalnu) strukturu Hrvata povezanih s tom bratimskom udrugom te potom zasebno raščlaniti konkretne podatke koji se odnose na njihovu međusobnu upućenost i komunikaciju. S obzirom da se istražuju oporuke i ondje sadržana vrsta podataka, istraživanje će se poglavito usmjeriti na raščlambu odabira ukopnog mjesta u bratimskim grobnicama, na udio bratovštine pri posljednjem ispraćaju pokojnika te na različite odredbe o darivanju bratovštine odnosno njezinih štitićenika ili članova. Osim tih podataka (ponajprije prikupljenih arhivskim istraživanjem), obradit ću i podatke (arhivske i iz historiografije) koji se odnose na veze hrvatskih umjetnika s bratovštinom S. Marco, ponajprije se usmjeravajući na angažman hrvatskoga kipara Ivana Duknovića. Na kraju, cilj je ovog sažetog priloga naglasiti jednu manje znanu, ali svakako važnu sastavnicu iz života članova hrvatske zajednice u Mlecima, kao i na njihovu ukupnu integritetnost u mletačko vjersko i društveno svakodnevje.³

Opći podatci o hrvatskim iseljenicima povezanim s bratovštinom

S. Marco

U raščlambi su uporabljene oporuke hrvatskih iseljenika u kojima je, na izravniji ili manje izravan način, zabilježen neki od oblika njihove povezanosti s jednom od najslavnijih mletačkih bratovština. Takvih je oporuka dvadesetak i obuhvaćaju razdoblje od 1470. do 1569. godine. Unutar toga razdoblja najučestalija komunikacija iseljenih Hrvata s bratovštinom S. Marco zabilježena je u prvih trideset

³ Veze bratovštine S. Marco s iseljenim Hrvatima doticala sam u nekim prethodnim radovima i monografijama. Usporedi: Lovorka ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka: Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001., 195.-196., 208., 306., 309., 316.; ISTA, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: odabrane teme*, Zagreb, 2003., 41.-49.; ISTA, *Venecija: Kraljica mora s lagunarnih sprudova (Povijest Mletačke Republike)*, Samobor, 2004., 111.-112.; ISTA, "Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 46., Zagreb-Zadar, 2004., 243.-244.; ISTA, *Barani u Mlecima: Povijest jedne hrvatske iseljeničke zajednice*, Zagreb, 2006., 112.; Lovorka ČORALIĆ – Marino MANIN, "Jedan nedovršeni rad Ivana Duknovića u Veneciji: ugovor s bratovštinom Sv. Marka 1498. god.", *Ivan Duknović i njegovo doba. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Trogiru o 550. obljetnici rođenja Ivana Duknovića*, Muzej grada Trogira, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Trogir, 1996., 61.-68.

godina XVI. stoljeća. Takav se intenzitet potpuno podudara s učestalošću općih pokazatelja hrvatskih iseljavanja u Mletke, a koja su bila najčešća upravo od sredine XV. stoljeća do sedamdesetih godina XVI. stoljeća.⁴ Opaža se, ujedno, i da su uključenost Hrvata u bratovštinu S. Marco, kao i razni oblici povezanosti s udrugom, sukladni vremenu obnove i temeljitog preuređenja sjedišta bratovštine nakon razornog požara iz 1485. godine. Stoga upravo koncem i u početnim desetljećima XVI. stoljeća raste broj darovnica koje mletački građani (bez obzira na zavičajno podrijetlo) upućuju bratovštini koja svoje ime duguje zaštitniku Serenissime. Tada bratovština dobiva arhitektonsku vizuru po kojoj je i danas prepoznatljiva i slavna, a njezinu unutrašnjost svojim djelima ukrašavaju najveći mletački (i drugi talijanski) majstori kista i dlijeta. Zbirno rečeno: bratovština S. Marco u godinama obnove i neposredno nakon nje postiže puni vrhunac razvoja i ugleda, a članstvo u njoj postaje znakom prestiža, društvenoga statusa i imovne moći.

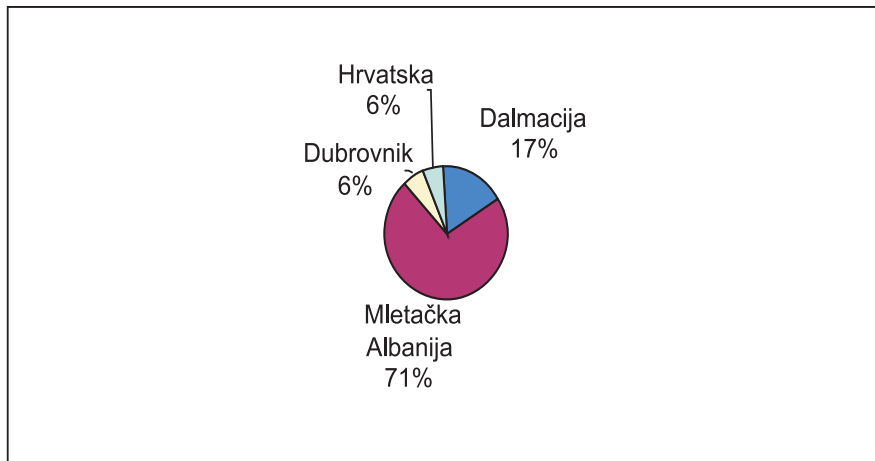
Kao članovi bratovštine S. Marco ponajprije se spominju muške osobe. Otuda i činjenica da su hrvatske oporuke koje se raščlanjuju u ovom radu ponajprije pisali naši iseljenici. Tek u jednom primjeru (oporučni legat namijenjen siromašnim šticienicima bratovštine) kao darovateljica bratovštine S. Marco zabilježena je jedna iseljenica iz hrvatskih krajeva.⁵

U većini raščlanjenih oporuka hrvatskih iseljenika izrijekom je navedeno njihovo поблиže zavičajno podrijetlo (vidi: *Prilog 1.*). Prednjače (kao članovi ili darovatelji bratovštine S. Marco) hrvatski iseljenici podrijetlom iz gradova i krajeva u Mletačkoj Albaniji (*Albania Veneta*). Ponajprije su to iseljenici iz gradova Kotora i Bara te - u pojedinačnim primjerima - našijenci zavičajem iz područja Paštovića. Mnogo su manje povezanost s prestižnom mletačkom bratimskom udrugom iskazivali Hrvati iz Dalmacije (spominju se isključivo Šibenčani i Splićani) te je taj podatak u određenom nesrazmjeru s ukupnim pokazateljima zavičajne strukture hrvatskih iseljenika u gradu na lagunama, a prema kojemu prednjače iseljenici iz Dalmacije.⁶ Uz spomenute iseljenike zavičajem iz Dalmacije i Mletačke Albanije, oporučni spisi potvrđuju (ali samo u pojedinačnim primjerima) i povezanost Hrvata iz Kraljevine Hrvatske (Senj) i Dubrovačke Republike (grad Dubrovnik) s bratovštinom S. Marco.

⁴ L. ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka: Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, str. 441.

⁵ To je oporuka Margarete, supruge kotorskog mornara Andrije, koja bratovštini S. Marco daruje dio svoje odjeće i posteljine (ASV, NT, b. 1228., br. 257., 14. IX. 1476.).

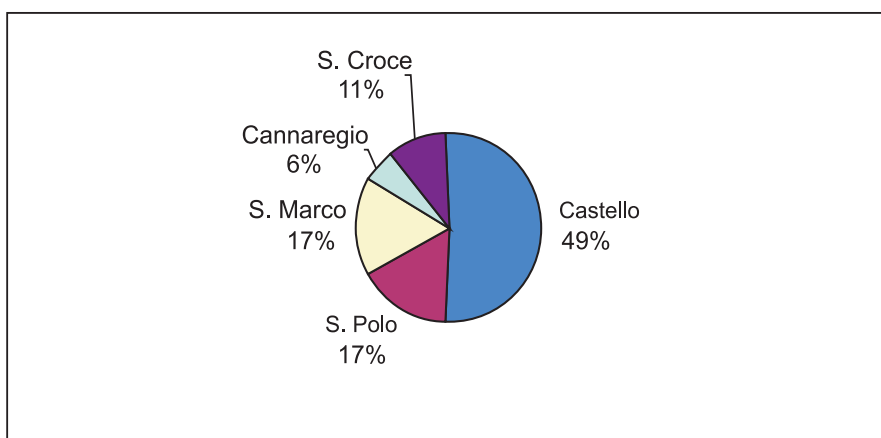
⁶ Raščlamba ukupnog postotnog omjera zavičajnog podrijetla Hrvata u Mlecima pokazuje da je dalmatinskih iseljenika bilo 46 posto, a iseljenika zavičajem od Boke do Bara 31 posto (L. ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka: Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, 443.). Raščlamba podataka koji se odnose na veze Hrvata s bratovštinom S. Marco pokazuje prevagu Bokelja i Barana (čak 71 posto ostvarenih veza s bratovštinom S. Marco), a Dalmatinaca je bilo znatno manje (17 posto).

Prilog 1. Zavičajno podrijetlo Hrvata u čijim se oporukama spominje bratovština S. Marco

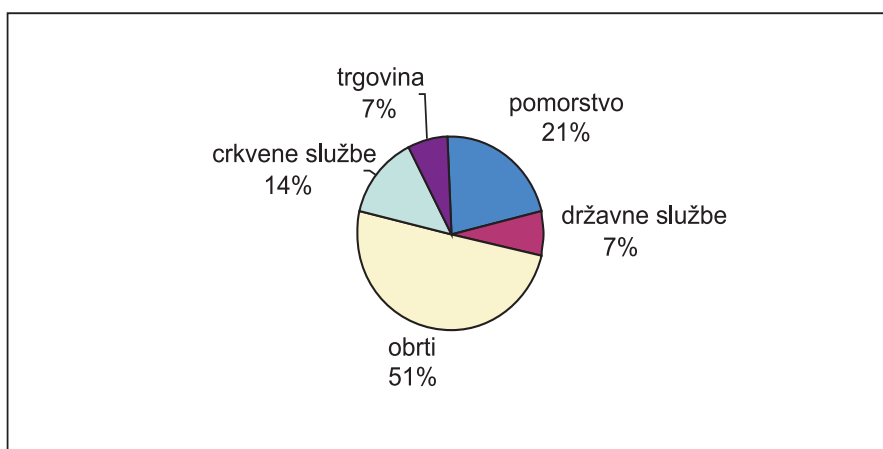
Područje istočnoga gradskoga predjela Castello, na rubu kojega se i nalazi sjedište bratovštine S. Marco, mjesto je središnjeg useljavanja Hrvata tijekom svih stoljeća. U predjelu se nalazi mletački arsenal – nekoć najveći vojno-pomorski kompleks na Sredozemlju i mjesto zapošljavanja tisuća naših iseljenika. Ondje je, u srcu predjela, smještena bratovština Sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni*), središnja ustanova za okupljanje i očuvanje nacionalne i domovinske svijesti naših iseljenika. U Castellu su, također, brojni toponomastički biljezi (nazivi obale, ulica, prolaza) i danas trajno posvjedočenje višestoljetne intenzivne prisutnosti hrvatskih iseljenika (*Riva degli Schiavoni, Corte Piero di Lesina, Corte Solta, Corte Sabioncella, Calle Schiavona*).⁷ Castello je, kao središnje mjesto hrvatskih useljavanja, najčešće zastupljen i u statističkoj raščlambi mjesta obitavanja i djelovanja (vidi: *Prilog 2.*) hrvatskih iseljenika koji ostvaruju razne oblike komunikacije s bratovštinom S. Marco (49 posto). Pri tome se, osim prostorno velike župe S. Pietro di Castello (središnja zona hrvatskog useljavanja) i župe S. Severo, druge tamošnje župe ne izdvajaju nešto većim brojem primjera (u pojedinačnim se primjerima spominju župe S. Marina, S. Martino, S. Provolo, S. Maria Formosa i S. Trinità). Uz predjel Castello oblike povezanosti i uključenosti u bratovštinu S. Marco iskazuju i našijenci nastanjeni u drugim, od sjedišta bratovštine udaljenijim dijelovima grada. Stoga se njih 17 posto bilježi u župama predjela S. Marco (S. Moisè, S. Stefano, S. Vitale) i S. Polo (S. Aponal, S. Stin i S. Tomaso). Zanimljivo je da iz te skupine hrvatskih iseljenika nitko nije obitavao u zapadnom predjelu Dorsoduro, a 11 posto zabilježeno je u predjelu S. Croce (župe S. Giacomo dell'Orio i S. Cassian) te 6 posto u predjelu Cannaregio (župa S. Marcilian).

⁷ L. ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka: povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, 107.-111., 453.-454.; ISTA, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: odabrane teme*, 211.-226.

Prilog 2. Mjesta stanovanja Hrvata u čijim se oporukama spominje bratovština S. Marco

Hrvatski iseljenici povezani s bratovštinom S. Marco pripadali su – sukladno ugledu te udruge – pretežno srednjem i imućnijem dijelu našeg iseljeništva. Podrobnija raščlamba njihovih zanimanja (vidi: *Prilog 3.*) pokazuje nam da prevladavaju obrtnički majstori raznih struka (izrađivači oružja, škrinjari, bačvari, krojači, sitari, kotlari i tkalci – ukupno 51 posto unutar te skupine iseljenika). Primjetan je i njihov udio u pomorskim zanimanjima (21 posto), od paruna brodova do običnih mornara. Od osoba koje su obnašale duhovne službe ili zvanja bilo je 14 posto iseljenika (svećenik, prior hospitala), a u skupini trgovačkih poduzetnika i u državnim službama bilježi se tek pokoji pojedinac. Takav je omjer, uz nešto smanjenu zastupljenost udjela u pomorskim zanimanjima, uglavnom karakterističan i za zbirni pregled zanimanja hrvatskih iseljenika u Mlecima.

Prilog 3. Zanimanja Hrvata u čijim se oporukama spominje bratovština S. Marco

Raščlamba dodatnih podataka iz oporuka pokazuje nam da se u toj skupini hrvatskih iseljenika bilježe osobe znatnijih imovnih mogućnosti. Neki od njih izrazito su uspješni poduzetnici (trgovina, pomorstvo): takvi su primjerice kotorski iseljenik i posjednik Stjepan Tartaro, vlasnik broda Stjepan iz Paštrovića, imućni obrtnici Mihovil Marković (krojač), mačar Ivan iz Senja i škrinjar Damjan iz Bara, a i barski iseljenik Juraj – prior mletačkoga hospitalia S. Giovanni Battista.⁸ U nekoliko primjera bilježimo i osobe plemenitijega podrijetla i statusa (označeni u dokumentima naslovom *ser*). To su spomenuti prior Juraj Damjanov iz Bara, Stjepan Doborza (*Doborza*) pokojnoga Petra iz Paštrovića i tkalački majstor Bazilije Petrov, zavičajem također iz Bara.⁹

Hrvatski iseljenici koji u svojim oporukama bilježe *Scuola grande S. Marco* u brojnim su sastavnicama svoga djelovanja (vremenski okvir useljavanja i djelovanja u Mlecima, zanimanja, mjesta stanovanja i sl.) karakterističan dio hrvatske dijaspore onoga vremena. Međutim, opažaju se i neke posebnosti, ne toliko tipične za zbirni pregled hrvatske zajednice u Mlecima. Naime, iako mjestom stanovanja prednjače župe predjela Castello, primjetan je i udio Hrvata i iz drugih, od sjedišta bratovštine udaljenih gradskih predjela. Nadalje, to su bili imućniji i srednje imućni iseljenici, znatnijih gospodarskih mogućnosti i razgranatoga poslovanja. Svi ti podatci, iako ne raspoložemo s izrazito velikim uzorkom, pokazuju da tu skupinu iseljenika (posebice one koji izrijeком potvrđuju svoje članstvo u bratovštini S. Marco – teže dostupnoj neimućnom dijelu useljeništva) možemo držati elitnijim i uglednijim dijelom naše negdašnje dijaspore.

Hrvati i bratovština S. Marco: oblici povezanosti

Oporučni navodi hrvatskih iseljenika u Mlecima koji se najizravnije odnose na bratovštinu S. Marco dio su odredbi koje su u najužoj vezi s njihovim vjerskim životom. Takvi podatci upućuju u to koliko je spomenuta bratovština bila važnom sastavnicom njihove duhovnosti i vjerskog svakodnevlja u novoj, useljeničkoj sredini, ali – neizravno – potvrđuju i njihovu punu integriranost u mjesto svog obitavanja i djelovanja.

Prvi takav, za ovo istraživanje posebno zanimljiv podatak, odnosi se na odabir grobnice odnosno posljednjeg počivališta u sjedištu bratovštine S. Marco. Takvih je oporuka desetak, nastale su od oko 1470. do 1534. godine, a zanimljivo je da hrvatski oporučitelji koji se bilježe u ovom kontekstu mjestom svog obitavanja nisu učestalo vezani uz predjel Castello, nego ih bilježimo u raznim dijelovima

⁸ ASV, NT, b. 1200., br. 150., 5. XI. 1514.; NT, b. 968., br. 444., 23. III. 1524.; NT, b. 578., br. 280., 10. VIII. 1534.; NT, b. 959., br. 362., 10. III. 1513.; NT, b. 653., br. 202., 2. VI. 1532.; NT, b. 43., br. 155., 16. VI. 1523.

⁹ ASV, NT, b. 43., br. 155., 16. VI. 1523.; NT, b. 968., br. 444., 23. III. 1524.; NT, b. 44., br. 414., 10. IX. 1523.

Mletaka (i u predjelima S. Marco i S. Polo). Želja oporučitelja da njegovo tijelo počiva u grobnicama jedne od najuglednijih mletačkih bratimskih udruga najčešće se iskazuje jednostavnim, tipiziranim izričajem (... *sepelire nella Scuola di S. Marco* ...), a vrijedno je napomenuti da se u većini primjera izričito govori i o uključenosti oporučitelja u članstvo bratovštine (... *sepelire in le arche de la Scuola de S. Marco in la qual io sum* ...).¹⁰ U uskoj vezi s određivanjem mjesta pokopa jesu i odredbe kojima se – manjom novčanom svotom – plaćaju troškovi *pro mia sepultura* te ostavlja novac za nabavu voštanica koje će gorjeti tijekom ispraćaja pokojnog oporučitelja.¹¹

Jedan od čestih oporučnih navoda odnosi se i na odabir bratovština (mahom onih kojima je oporučitelj za života pripadao) koje sudjeluju u posljednjem ispraćaju pokojnika. U primjeru komunikacije hrvatskih iseljenika s bratovštinom S. Marco takvih je slučajeva nekoliko i zavrjeđuju poimenični osvrt. Tako, primjerice, iseljenik Stjepan Tartaro, sin Balce (*condam Balci*) iz mjesta Lešević (danas naselje Lješević na području Grblja) i jedan od najimućnijih hrvatskih iseljenika u prvoj polovici XVI. stoljeća (trgovački poduzetnik, vlasnik imanja u zavičaju i u Venetu, darovatelj hrvatske bratovštine Sv. Jurja i Tripuna) u čak tri svoje oporuke, pisane od 1513. do 1519. godine, spominje bratovštinu S. Marco. Određujući, naime, da mjesto njegova počivališta bude crkva S. Severo u predjelu Castello (u jednoj od oporuka Tartaro za svoje grobno mjesto odabire crkvu S. Lorenzo), Tartaro određuje da članovi bratovštine S. Marco (kojoj i on pripada) sudjeluju u posljednjem ispraćaju te im za tu svrhu dariva deset dukata i 30 voštanica.¹² Nekoliko hrvatskih oporučitelja u svojim iskazima posljednje želje izriječom kao mjesto pokopa navodi grobnicu hrvatske bratovštine Sv. Jurja i Tripuna, smještenu u crkvi S. Giovanni del Tempio (S. Zuanne dei Furlani) te iskazuju želju da u posljednjem ispraćaju sudjeluju i članovi bratovštine S. Marco. Tako Novelo (*Novelus*) Mihovilov iz Kotora, stanovnik predjela Cannaregio, određuje da njegovo tijelo počiva *apud S. Ioannem Battistam de Furlanis in archis Scole S. Georgii nationis Schiavorum* te da ispraćaju nazoči *Scola mea batutorum S. Marci*. Bratovštini S. Marco, u znak zahvalnosti za nazočenje u ispraćaju pokojnika, ostavlja 52 dukata i 12 voštanica.¹³ Podroban opis pogrebnih običaja bilježi i oporučni spis

¹⁰ Podatak o članstvu u bratovštini S. Marco oporučno iskazuju Nikola Jurjev iz Bara, Ivan Jakovljević iz Senja, Luka Radov (nepoznato podrijetlo) i Mihovil Marković (ASV, NT, b. 849., br. 28., 2. IX. 1502.; NT, b. 959., br. 362., 10. III. 1513.; NT, b. 1184., br. 319., 1. VIII. 1531.; NT, b. 578., br. 280., 10. VIII. 1534.).

¹¹ Michiel Marcovich sartor de contrada S. Provolo de Antivari: Sepulto colla mia Scuola de S. Marco della qual sum fradello e li lasso dopieri 6 de 10 lire uno et ducati 3 per la mia sepultura cum questo che debino sepelirme in la archa di fradelli della scuola (ASV, NT, b. 578., br. 280., 10. VIII. 1534.).

¹² ASV, NT, b. 742., br. 58., 18. VII. 1513.; NT, b. 1200., br. 150., 5. XI. 1514.; NT, b. 968., br. 442., 15. VIII. 1519. Podrobnije o Stjepanu Tartaru vidi: L. ČORALIĆ, "Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 46., Zagreb–Zadar, 2004., 243.–244.

¹³ ASV, NT, b. 968., br. 391., 19. VIII. 1527.

splitskoga bačvara Grgura Matijina, stanovnika predjela S. Croce. Određujući da njegovo tijelo počiva *in S. Zuane di Templo in archa over campo santo della Scuola di missier S. Zorzi di Schiavoni de la qual Scuola io son fratello*, Grgur napominje da pogrebu treba nazočiti kaptol njegove župe (S. Cassian u predjelu S. Croce), a njegovo tijelo da treba biti odjeveno u habit člana bratovštine S. Marco kojoj je za života također pripadao.¹⁴

Pratnja bratima iz *Scuola grande S. Marco* oporučna je želja i nekih drugih naših iseljenika, mjestom boravka i sahrane vezanih i uz druge gradske župe i crkvene ustanove. Tako, primjerice, barski tkalački majstor Bazilije Petrov, stanovnik župe S. Maria Formosa u predjelu Castello, svojim posljednjim počivalištem imenuje crkvu S. Martino u Castellu, a njegove će zemne ostatke pratiti članovi bratovštine S. Marco.¹⁵ Kotlarski obrtnik Trojan Jerolimov iz Dubrovnika također je žitelj istočnog predjela Castello (župa S. Trinità). Grobnicu uglednog mletačkog samostana S. Francesco della Vigna odabire za ukopno mjesto *accompagnato dalla mia Scuola de battuti di S. Marco alla qual lasso dopieri 8 et ducati 3 de denari*.¹⁶ Mjestom stanovanja od sjedišta bratovštine S. Marco bio je udaljen Ivan Lukin iz Splita, žitelj predjela S. Polo (župa S. Stin). Želeći da njegovo tijelo bude položeno u grob pored ostataka njegove pokojne majke u crkvi S. Raffaele Arcangelo u predjelu Dorsoduro, Ivan bratime iz *mia Scuola di S. Marco* poziva da ga posljednji puta isprate.¹⁷

U prethodnim su primjerima spomenuti i neki legati hrvatskih iseljenika namijenjeni bratovštini S. Marco. Najčešće su to bile darovnice koje su uvjetovane troškovima pogreba (nadoknada za grobnicu, kupnja voštanica i slično) ili sudjelovanjem bratima u posljednjem ispraćaju oporučitelja. U nekoliko sljedećih primjera legati koji su namijenjeni bratovštini S. Marco navedeni su bez posebnih obveza te bratovštine i njezinih bratima prema oporučitelju. Tako, primjerice, Juraj Petrov iz Bara ostavlja bratovštini deset dukata, a upola manje *alla mia Scuola de battuti di S. Marco* namjenjuje parun broda Stjepan Aleksijev iz Paštovića.¹⁸ U oporuci jednoga drugog iseljenika s područja Paštovića – Stjepana Petrova Doborze – legat bratovštini S. Marco iznosi tri dukata, a prema oporučiteljevoj želji namijenjen je za gradnju i uređenje bratimskoga zdanja (*fabrice S. Marci*).¹⁹ Mnogo više bratovštini dariva mornar Luka Petrov iz Kotora. Nasuprot prethodnim primjerima, to darivanje bratovštini uz uvjetovano je odredbom da se novac podijeli djevojkama koje potječu iz siromašnijih obitelji, najvjerojatnije za njihov miraz.²⁰ Naposljetku,

¹⁴ ASV, NT, b. 410., br. 125., 6. VI. 1529.

¹⁵ ASV, NT, b. 44., br. 414., 10. IX. 1523.

¹⁶ ASV, NT, b. 210., br. 525., 1. IX. 1558.

¹⁷ ASV, NT, b. 665., br. 268., 25. III. 1569.

¹⁸ ASV, NT, b. 391., br. 107., 14. XI. 1504.; NT, b. 927., br. 72., 8. III. 1534.

¹⁹ ASV, NT, b. 968., br. 444., 23. III. 1524.

²⁰ ASV, NT, b. 875., br. 49., lipanj 1497.

siromašnijim štíćenicima bratovštine obraća se u iskazu svoje oporučne želje i Margareta, supruga kotorskoga iseljenika Andrije. Njezin legat nije novčani, već ona daruje odjevne predmete i posteljinu (... *dare 4 veste de sarza nova, 1 par lintaminum, 1 cusinus novus, 2 pelicias verdes*).²¹

Kulturni i umjetnički prinosi

Posebno važan i u ovoj prigodi neizostavan aspekt povezanosti hrvatskih iseljenika i bratovštine S. Marco bilježimo analizirajući prisutnost i djelovanje naših umjetnika u gradu na lagunama. Neke od njih, koje ipak ponajprije možemo držati predstavnicima umjetničkog obrta, spomenula sam u prethodnom dijelu rada, prilikom raščlambe oporučnih zabilježbi i legata bratovštini S. Marco. Takav je primjer Damjan Jurjev iz Bara, izrađivač škrinja (*casseler*), o čijem nam obrtničko-umjetničkom stvaranju nisu, na žalost, sačuvani detaljniji podatci.²² Koncem XV. i početkom XVI. stoljeća umjetnički angažman izravno povezan s bratovštinom S. Marco imao je kotorski klesar Luka Petrov. Prema znanjima iz historiografije, Luka (također član *Scuola grande S. Marco*) bio je zaposlen na izradbi renesansnih vratnica središnje dvorane u sjedištu bratovštine, a u idućim godinama bilježi se i kao jedan od klesarskih majstora koji djeluju na ukrašavanju mletačkih crkava S. Maria dei Miracoli, S. Fantin i S. Giovanni Elemosinario.²³

Najpoznatiji (i u literaturi već obrađen) primjer angažmana jednog našeg umjetnika na ukrašavanju zdanja bratovštine S. Marco vezuje se uz slavnoga hrvatskoga majstora dlijeta Ivana Duknovića. Naime, Duknović dolazi u Mletke nakon višegodišnjega stvaralačkog rada na zasigurno vodećem humanističkom dvoru onodobne Europe - iz prijestolnice ugarsko-hrvatskoga kralja Matije Korvina. Nakon kratkotrajnog i neuspješnog pokušaja da stupi u službu Dubrovačke Republike, Duknović potkraj 1497. ili početkom 1498. godine odlazi u Mletke, gdje ostaje do 1501. godine. U monografijama i pojedinačnim raspravama povjesničara umjetnosti Duknovićevo stvaranje u Mlecima najčešće se bilježi kao kratkotrajna, usputna epizoda u majstorovu bogatom umjetničkom djelovanju. U svim radovima o Ivanu Duknoviću koji navode njegov boravak u Mlecima redovito se spominju dva ostvarenja: poprsje mletačkoga plemića Carla Zena (danas u Museo Correr u Mlecima) i reljef Bogorodice s Djetetom, koji je kasnije smješten u palači kneginje Adeline Piovene-Sartori u Padovi.²⁴ Za naše je istraživanje, međutim, osobito zanimljiv ugovor koji trogirski kipar i klesar 1498. godine sklapa sa članovima

²¹ ASV, NT, b. 1228., br. 257., 14. IX. 1476.

²² ASV, NT, b. 653., br. 202., 2. VI. 1532. Usporedi i: L. ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka: povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, 316.

²³ Cvito FISKOVIĆ, "Hrvatski umjetnici u Mlecima", *Mogućnosti*, god. III., br. 1., Split, 1956., str. 7.; L. ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka: povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, 308.

²⁴ L. ČORALIĆ, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: odabrane teme*, 41. (na istoj stranici usporedi u bilješci 41. opsežan popis literature).

uprave bratovštine S. Marco (predstojnikom bratovštine Bernardinom Grasso).²⁵ U početnom dijelu ugovora, kao i u svim ostalim dijelovima koji se odnose na pojedine dužnosti graditelja, Ivan Duknović bilježi se isključivo kao *Zuane de Traù*, bez navođenja očeva imena ili prezimena. Oznakom *sculptor* ili *taiapietra* imenuje se njegovo kiparsko i klesarsko umijeće. Odredbe o Duknovićevim zadacima na ukrašavanju unutrašnjosti sjedišta bratovštine napisane su temeljito i sustavnim redom. Duknović se obvezao načiniti jedan oltar u niši velike bratimske dvorane sa središnjim i dva pobočna polja urešena mramornim likovima s prizorima (*istoria*) iz života zaštitnika bratovštine i Mletaka - Svetoga Marka. Kao predložak za rad trebao je poslužiti maleni voštani model (*modeletto*), također Duknovićevo djelo. Prizori su morali sadržavati 17 mramornih figura, od kojih je devet valjalo izraditi u prirodnoj veličini, a ostale sukladno zadanom okviru. Cijela kompozicija trebala je biti široka 13 stopa, a izrada podnožja (*basamento*) morala je slijediti ono što se učini u središnjem polju. Likovi moraju biti visine 5 stopa, a širina im treba biti razmjerna visini. Sve figure moraju biti načinjene od kararskog, mletačkog ili pizanskog mramora. Mramor nabavlja bratovština na svoj vlastiti trošak. Rok izradbe cjelokupnog oltara bio je dvije godine, a plaća je za učinjeni posao bila 450 zlatnih dukata, a cijena samoga rada bila je 100 dukata. Ako majstor ne izvrši sve dogovorene poslove u zadanom roku i na način kako je dogovoreno i utanačeno u ugovoru, predstavnici bratovštine slobodni su zahtijevati povrat uloženg novca. Kazna za neizvršavanje obveza jest 100 dukata koje, ako ne izvrši sve predviđene obveze, majstor plaća za svaku godinu rada. Ta se svota u tom slučaju odbija od prethodno ugovorene cijene (450 dukata). Istu kaznu plaćala bi i bratovština Duknoviću ako ona ne podmiri sve svoje obveze. Na kraju ugovora naš je majstor potpisan na prvome mjestu kao *Iohannes de Steffano de Traù*. Duknovićev jamac da će se sve izvršiti prema dogovoru tamošnji je zlatar (*orese*) Zuanne de Simon.

Nije nam bliže znano kako je napredovala izradba prizora i figura velike bratimske dvorane. Bilješka datirana 2. veljače 1501., zapisana u istoj bratimskoj knjizi, samo nekoliko listova dalje, govori nam da rad Ivana Duknovića nikada nije potpuno dovršen. Tadašnji starješina bratovštine, Niccolò Rizzo, pregledao je, zajedno s ostalim članovima bratovštine, prizore koji su već načinjeni. Čini se da je tada već bio dogotovljen dio prizora iz života Sv. Marka. Uobličavanje dijela tih prizora tek je djelomično zadovoljilo zahtjeve predstavnika bratovštine. Stoga je novi starješina bratovštine, Niccolò Rizzo, zabranio nastavak radova, smatrajući da se kipar nije držao ugovorenog modela te da bi nastavljanje izradbe bilo na štetu ugleda ove bratovštine. Na samom kraju svih zabilježaka o tijeku gradnje nalazi se i manja bilješka, kasnije prekrivena rukom pisca bratimske knjige, te prilično nečitka i nedovoljno jasna. Čini se da je autor ovog kratkog teksta sam majstor Ivan Duknović koji se ovdje odriče daljnjeg rada na dovršavanju započe-

²⁵ ASV, Scuola Grande San Marco, sv. XVII., fol. 7., 22. X. 1498.

toga djela, prepuštajući bratovštini da odredi što će s dosadašnjim radom učiniti i kome će povjeriti njegov završetak. Najvjerojatnije je to bio kraj Duknovićeva angažmana na ukrašavanju velike dvorane bratovštine S. Marco. Knjiga bratovštine ne govori o tome je li nakon svega toga vođen sudski spor te se ne zna ni kakav je eventualno bio njegov ishod. U svakome slučaju, ugovor je vjerojatno bio poništen, a bratovština je za izvršenje istih poslova morala angažirati nekog drugog umjetnika. O svemu što se događalo nakon procjene novog starješine bratovštine i raskida ugovora s Duknovićem, za sada se ništa ne zna. Bilješka nastala početkom veljače 1501. posljednja je u kojoj je navedena Duknovićeva veza s bratovštinom S. Marco, ali i zadnji dokument o njegovu boravku u Mlecima.²⁶ Nakon toga vjerojatno se vratio u rodni Trogir te potom otišao u Anconu, gdje se spominje 1509. godine.²⁷

Zaključak

Hrvati su tijekom prošlosti, a posebice od XV. do XVIII. stoljeća, činili brojčano snažnu, djelatnu i uglednu nacionalnu zajednicu u Mlecima. Zavičajem od Istre i Slavonije do Bosne i Bara, našijenci su u mletačkim vrelima zabilježeni u gotovo svim onodobnim zanimanjima, a mjestima obitavanja vezani su uz sve gradske predjele i župe, ali i uz mletačku kopnenu i otočnu okolicu. Jednako tako, naši su iseljenici, mahom katoličke vjere, činili i prevažnu sastavnicu u vjerskom svakodnevlju grada na lagunama, a brojni su hrvatski svećenici i redovnici obnašali zapažena mjesta u mletačkoj crkvenoj hijerarhiji. U ovom sažetom radu pokušala sam predstaviti jednu manje znanu, ali svakako važnu sastavnicu iz društvenog i vjerskoga svakodnevlja iseljenih Hrvata. Govori se o njihovu odnosu i oblicima komunikacije s mletačkom tzv. Velikom bratovštinom S. Marco, jednom od najuglednijih i najmoćnijih bratimskih udruga koje su ikada postojale u gradu na lagunama. U istraživanju su ponajprije uporabljeni oporučni spisi hrvatskih iseljenika te – manje – spisi koji se odnose na povijest bratovštine S. Marco. Raščlamba oporuka zorno nam pokazuje da su hrvatski iseljenici imali učestale i raznovrsne odnose sa *Scuola grande S. Marco*. Mnogi su bili njezini aktivni članovi (bratimi), a svoju su privrženost bratovštini u svojim oporukama iskazivali odredbama o odabiru posljednjega počivališta u grobnicama udruge kojoj su za života pripadali. Članovi bratovštine S. Marco često su, prema izričitoj želji naših oporučitelja, posljednja pratnja koja naše iseljenike ispraća s ovoga svijeta, a za to su – također

²⁶ ASV, Scuola Grande San Marco, sv. XVII., fol. 12., 2. II. 1501.

²⁷ P. PAOLETTI, *La Scuola Grande di San Marco*, 44.-50.; Alessandro DUDAN, *La Dalmazia nell'arte italiana*, sv. I., Milano, 1921., 336.; C. FISKOVIĆ, "Hrvatski umjetnici u Mlecima", 8.-10.; Kruno PRIJATELJ, *Ivan Duknović*, Zagreb, 1957., 31.; ISTI, "Profilo di Giovanni Dalmata", *Arte antica e moderna*, sv. VII., Bologna, 1959., 293.; L. ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka: povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, 309.; ISTA, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: odabrane teme*, 41.-49.; L. ČORALIĆ – M. MANIN, "Jedan nedovršeni rad Ivana Duknovića u Veneciji: ugovor s bratovštinom Sv. Marka 1498. god.", 61.-68.

potvrđeno u više primjera – obdarivani dijelom njihove imovine (najčešći su legati novčane svote ili predmeti iz pokretne imovine oporučitelja). Vrijedno je istaknuti i činjenicu da su hrvatski iseljenici – spomenuti u kontekstu povezanosti s bratovštinom S. Marco – osobe znatnijih imovnih mogućnosti (trgovački i pomorski poduzetnici, posjednici) te da su, u vrijeme u kojemu su djelovali, predstavljali elitniji i ugledniji dio našega iseljeničtva. Na kraju, a to je i završna cjelina ovoga rada, Hrvati su i svojim umjetničkim prinosima sudjelovali u povijesti bratovštine S. Marco. Najpoznatiji primjer koji govori tome u prilog trogirski je kipar Ivan Duknović, ukrašavatelj središnje bratimske dvorane na prijelazu iz XV. u XVI. stoljeće. Svi ti podatci, zbirno promatrani, posvjedočuju o zapaženoj i učestaloj komunikaciji hrvatskih iseljenika i mletačke bratovštine S. Marco. Također, obrada te problematike dio je sveukupnog razmatranja, raščlambe i ocjene hrvatskih prekojadranskih migracija i uloge Hrvata u povezivanju i prožimanju dviju susjednih jadranskih obala tijekom dugog trajanja njihove zajedničke povijesti i uzajamnosti prožimanja.

Croatian emigrants and the Venetian *Scuola grande S. Marco*

Lovorka Čoralić
Croatian Institute of History
Opatička 10
Zagreb
Republic of Croatia

This essay uses sources from the State Archives in Venice (testaments, account books of the confraternity of St Marco) to show the various forms of connectedness and communication between Croatian immigrants in Venice and the confraternity of St. Marco. In the past centuries, this confraternity was one of the best known and most respected confraternal organizations in the city on the lagoons. I analyze the regional and social structure of Croats connected to the confraternity of S. Marco and indicate the key components that are related to the link between Croats and the confraternity. Because testaments were the key sources for this study, research questions chiefly focus on the choice of the final resting place of immigrant Croats, in the seat of the confraternity; legacies with which immigrants left bequests to the confraternity and its members; and specific instructions that regulated the role of the confraternity in the last rites and the funeral of the deceased. The final section contains a review of Croatian visual artists and their contribution to the decoration of the seat of the confraternity (Ivan Duknović, turn of the sixteenth century). In conclusion, the goal of this study is to emphasize a less known but nonetheless important component of the life of the Croatian community in Venice, as well as their integration into Venetian religious and social everyday existence.

Keywords: church history, Early Modern era, Venice, Croatian emigrants, confraternities, Confraternity of St. Marco